

INTERPRETACE DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY V KALVÍNSKÉ (REFORMOVANÉ) CÍRKVI NA MAĎARSKÉM VENKOVĚ

THE INTERPRETATIONS OF WORLD WAR II IN THE CALVINIST (REFORMED) CHURCH IN THE HUNGARIAN COUNTRYSIDE

Csaba Fazekas

Abstrakt: Je dobře známo, že u obyvatel vesnic a malých měst maďarského venkova hrály při formování pohledu na svět klíčovou roli křesťanské církve. Článek prezentuje několik relevantních příkladů toho, jak místní kalvínské pastoři na venkově interpretovali význam války a poskytovali útěchu pobožným rolníkům v malých a uzavřených komunitách. Výzkum vychází z primárních církevních pramenů, zvláště církevních novin a textů kázání. Na základě článku můžeme dospět k obecnému konstatování, že kalvínská církev obvykle sledovala nacionalistickou národní propagandu meziválečného maďarského státu a sloužila jí.

Abstract: It is a simple and known truth that the Christian Churches played the most important role in the formation of the world view of the society lived in the villages and small towns in the Hungarian countryside. This paper shows some relevant examples, how the local Calvinist pastors interpreted the meanings of war in the countryside, how could they give consolation for the religious rural inhabitants in the small and closed communities. The results based on the primary ecclesiastical sources, esp. church reviews and materials of preach. The Calvinist church in general followed and served the nationalistic state propaganda of the interwar Hungarian state.

Klíčová slova: kalvínská církev, maďarský stát v meziválečném období, pastoři a faráři, interpretace války, církevní učení, církevní tisk, válečná propaganda.

Keywords: Calvinist Church, Hungarian state in the interwar period, pastors and ministers, interpretations of war, ecclesiastical teachings, church press, war propaganda.

Příspěvek vznikl za podpory Reformation Remembrance Committee of Hungary.

Cílem mého příspěvku je hledat odpověď na otázku, jak druhou světovou válku interpretovali pastoři a vedoucí představitelé maďarské kalvínské církve, a to zvláště ve vztahu k vesnickému obyvatelstvu.¹ Při zkoumání dopadu války na myšlení společnosti obecně se můžeme setkat s různými přístupy a interpretacemi v závislosti na tom, čím pohled sledujeme. Značné množství historického výzkumu se v poslední době zaměřilo na problémy každodenního života za války a na válku viděnou očima běžných

¹ Literatura k tomuto tématu v jiných jazycích než maďarštině je omezená (což platí i o maďarských církevních dějinách). Nový, detailní výzkum lze najít v publikaci BANK, Jan – GEVERS, Lieve, *Churches and Religion in the Second World War*, London – Oxford – New York 2016, s. 130, 190–191, 460–464. Většina existujících publikací se zaměřuje na události a problémy týkající se vztahů mezi reformními církvemi a perzekucí židovského obyvatelstva, např. BRAHAM, Randolph L., *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*, New York 1981, sv. 2, s. 1041–1045.

lidí. Tento výzkum se zakládá především na osobních denících a pamětech.² Abychom však našli odpověď na naši otázku, musíme si napřed vytyčit určité hlavní mezníky v maďarských dějinách a načrtnout základní rysy maďarské kalvínské církve.

Pro pochopení maďarské interpretace událostí druhé světové války je nutné mít jistou představu o předchozích dvaceti letech maďarských dějin. Události 20. a 30. let dvacátého století totiž s vývojem v období, jež hodláme zkoumat, těsně souvisejí.

Maďarsko bylo jednou ze zemí, která po první světové válce skončila na straně poražených. Na konci října 1918 zde proběhla revoluce a vznikla nezávislá republika.³ Novému demokratickému zřízení se však nepodařilo upevnit své postavení, což v březnu 1919 vedlo ke komunistickému převratu podle sovětského vzoru. V srpnu 1919 vojenská intervence podporovaná silami Dohody komunistickou vládu ukončila a v roce 1920 se moci chopil admirál Miklós Horthy. Formálně byla obnovena monarchie, v jejímž čele stanul Horthy coby regent. O meziválečném Maďarsku se tedy mluví jako o „Horthyho režimu“. Šlo o nedemokratický, autoritářský systém, v němž sice existovalo několik politických stran, konaly se parlamentní volby a určité svobody byly zajištěny, ale režim jako takový byl nedotknutelný, protože politickou scénu ovládaly síly podporující admirála Horthyho. Situaci i cíle nového státu velmi výrazně určovala pro Maďarsko nevýhodná Trianonská mírová smlouva, podepsaná v červnu 1920.⁴ Tato smlouva představovala jakési vyrovnání první světové války: na jejím základě „historické“ či „staré“ Maďarsko přišlo o přibližně dvě třetiny svého území a obyvatelstva. Kromě oblastí, kde většinu obyvatelstva tvořily etnické menšiny, se v důsledku Trianonské smlouvy ocitlo na území nových států (Rumunska, Československa a budoucí Jugoslávie) i několik milionů etnických Maďarů. Hlavním cílem Horthyho režimu bylo už od samého počátku obnovení „historických“ hranic.

Horthyho režim lze považovat za konzervativní, pravicový politický systém, který se opíral o svou vlastní, křesťansko-nacionalistickou ideologii. Z tragédie, která Maďarsko potkala v Trianonu, vinil liberalismus devatenáctého století. Režim byl úzce spjat s tradičními křesťanskými církvemi (katolickou, kalvínskou a luteránskou) a již od samého počátku se vyznačoval antisemitismem.⁵

Ve 30. letech se Horthyho režim začal čím dál tím více sblížovat s nacistickým Německem. Horthy totiž doufal, že by s Hitlerovou pomocí mohl dosáhnout revize hranic. Po mnichovské dohodě na podzim 1938 Německo a Itálie zorganizovaly takzvanou první vídeňskou arbitráž, na jejímž základě byly k Maďarsku připojeny části jižního Slovenska obydlené etnickými Maďary. Po pádu druhé Československé republiky v březnu 1939 pak Maďarsko okupovalo Podkarpatskou Rus. Na začátku

² Viz např. LUKACS, John, *The Last European War. September 1939 – December 1941*, New Haven – London 2001.

³ Dne 30. října 1918 došlo v Budapešti k tzv. „astrové revoluci“. Po vyhlášení Německé republiky a Rakouské republiky byla v Budapešti vyhlášena 16. listopadu 1918 Maďarská republika. Jejím prvním prezidentem se stal Mihály Károlyi. První Maďarské republika zanikla vyhlášením Maďarské republiky rad 21. března 1919.

⁴ Trianonská mírová smlouva je jednou z pařížských mírových smluv a byla podepsána 4. června 1920 v paláci Velký Trianon v zámku Versailles poblíž Paříže. Uhersko ztratilo celých 71,5 % svého území. To bylo rozděleno mezi státy sousedící s tehdejšími Maďarským královstvím.

⁵ Srov. HANEBRINK, Paul A., *In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890–1944*, London – Ithaca 2006.

druhé světové války v září 1939 Maďarsko sice bylo oficiálně neutrální, ale postupně se klonilo k mocnostem Osy. Druhá vídeňská arbitráž v srpnu 1940 pak odňala Rumunsku severní Transylvánii a připojila ji k Maďarsku. Země byla v revizionistické extázi a o Horthyho se mluvilo jako o muži, který pro Maďarsko znovu získal jeho území. V dubnu 1941 Hitler požádal Horthyho, aby se jeho země připojila k válečným operacím proti Jugoslávii. Maďarsko se tak aktivně zapojilo do válečného dění a výměnou za to získalo další území. Několik dní po německém vpádu do Sovětského svazu v červnu 1941 pak Maďarsko oficiálně vstoupilo do války a definitivně se postavilo na stranu nacistického Německa.

Pro pochopení pozdějších událostí je důležité si uvědomit, že i po roce 1941 se válka odehrávala daleko od maďarských hranic a země jí nebyla přímo zasažena. K většině Maďarů doléhala jen formou zvyšujícího se nedostatku základních potřeb, při odvozech do armády a ve zprávách o vojácích, kteří padli na dalekých frontových liniích. V lednu 1943 zemřely a byly zajaty desítky tisíc maďarských vojáků na Donu a během následného postupu sovětských vojsk pak došlo k dalším ztrátám. V březnu 1944 do Maďarska vstoupila německá vojska a okupovala je. Horthyho režim byl však zachován a Horthy nadále zůstal alespoň nominálně hlavou státu. Následovalo tragické zničení maďarské židovské komunity, která byla již dříve výrazně omezena ve svých právech. Maďarské úřady během několika týdnů po německé okupaci deportovaly kolem 400 000 Židů z venkova do koncentračních táborů. Spojenecké síly v té době už pravidelně bombardovaly maďarská města a železniční spojení, čímž se válka začala pro čím dál tím více lidí stávat každodenní realitou. Tváří v tvář postupu sovětských armád se Maďarsko snažilo z války vystoupit – neúspěšně. Dne 15. října 1944 Němci Horthyho sesadili a do čela země postavili maďarské pravicové extremisty, kteří Sovětům vyhlásili absolutní válku. V důsledku těchto událostí se z Maďarska stalo jedno velké bojiště a válka vstoupila zcela bezprostředně do maďarských domovů. Maďarsko se ocitlo v troskách, sovětská vojska drancovala a deportovala značnou část populace. Vojenské akce skončily až v dubnu 1945.

Tabulka 1: Procentuální zastoupení církví v Maďarsku

Církev / procentuální zastoupení v daném roce	1920	1930	1941*	1941**
římskokatolická	63,9	64,8	65,7	55,0
řeckokatolická	2,2	2,3	2,5	11,6
kalvínská	20,9	20,9	20,8	18,9
řecká pravoslavná	0,6	0,5	0,4	3,8
luteránská	6,2	6,1	6,0	5,0
unitářská	0,1	0,1	0,1	0,4
židovská	5,9	5,1	4,3	4,9
jiné	0,2	0,2	0,2	0,4
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

* „Trianonské“ území (hranice let 1920–1938)

** Větší území (včetně oblastí znovu zabraných v letech 1938–1941)

Hlavním aktérem tohoto příspěvku je však maďarská kalvínská církev. V době, o níž mluvíme, k ní patřila přibližně jedna pětina obyvatel a šlo o druhou největší církev v Maďarsku.⁶

Kalvínská církev v roce 1920 představovala jednu z významných opor Horthyho režimu a opírala se o silnou národní tradici. V tomto kontextu bychom měli podotknout, že Horthy sám byl kalvinista. Křesťanské církve hrály výraznou roli v každodenním životě obyvatel a jejich vliv se projevoval na všech úrovních života státu. Na náboženském základě stála i řada spolků, které organizovaly společenský život. Některé spolky měly pobočky takřka v každé vesnici, kde se zaměřovaly na muže, ženy, mládež a podobně. Jejich vliv byl tedy nezanedbatelný, zvláště pokud vezmeme v potaz, že v meziválečném období žily na venkově bezmála dvě třetiny obyvatelstva.⁷

Tabulka 2: Procentuální rozložení maďarského obyvatelstva podle místa bydliště

	Budapešť	Provinciální města	Vesnice	Celkem
1930	16,6	19,6	63,8	100,0
1941	18,4	20,2	61,4	100,0

Značné množství venkovanů takřka nečetlo noviny a nemělo možnost poslouchat rádio. Tito lidé neměli přímý přístup k informacím ze světa mimo své bezprostřední okolí a kostel pro ně nebyl jen náboženskou institucí, ale i hlavním zdrojem informací. V té době byl také značný rozdíl mezi pastory ve městě a na vesnici: městští duchovní byli lépe informováni, mohli navštěvovat divadla a kina, měli snazší přístup ke knihám atd.

Většina vesnických církví a kongregací měla možnost vydávat interní tištěné publikace nebo noviny, které přinášely zprávy nejen z církevního života, ale obsahovaly i náboženské texty a články věnované náboženskému životu.⁸ Autory těchto církevních tiskovin byli povětšinou duchovní, pastoři nebo laikové, kteří hráli v životě kostela významnou roli. Můžeme tedy například předpokládat, že během druhé světové války byly náměty kázání shodné s náměty, jež se vyskytovaly v těchto publikacích. Kalvínská církev navíc pro pastory často pořádala metodologická setkání, kde se

⁶ BALOGH, Margit, A Horthy-korszak egyházai [Církev za Horthyho éry], in: Magyarország a XX. században, II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság [Maďarsko ve 20. století. II. Životní prostředí, populace a společnost, církve a denominace, hospodářství], KOLLEGA-TARSOLY, István (ed.), Szekszárd 1997, s. 338.

⁷ DÁNYI, Dezső, Magyarország népessége [Populace Maďarska], in: Magyarország a XX. században, II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság [Maďarsko ve 20. století. II. Životní prostředí, populace a společnost, církve a denominace, hospodářství], KOLLEGA-TARSOLY, István (ed.), Szekszárd 1997, s. 151.

⁸ K novému výzkumu církevní literatury blíže: JAKAB, Attila, The perception of Jews in the Hungarian Catholic and Reformed churches' press and their attitude towards the Jewish community between 1919 and 1944, in: Churches – Holocaust, TÖRZSÖK, Erika (ed.), Budapest 2016; ERDŐS, Zoltán, The Jewry as reflected by the ecclesiastical press of Southern Transdanubia (1919–1944), in: Churches – Holocaust, TÖRZSÖK, Erika (ed.), Budapest 2016.

probíralo, jak by měli o válce kázat. Na základě vlastního výzkumu těchto textů bych nyní rád ukázal, jak se válka jevila prizmatem interpretace venkovských duchovních maďarské kalvínské církve.⁹

Začněme třemi obecnými tvrzeními: 1. Interpretace války, kterou podávali vesniční pastoři, se nijak podstatně nelišila od názorů vedoucích představitelů a biskupů kalvínské církve. Byla jen upravena do srozumitelnější podoby. 2. Kalvínské pastoři válku v podstatě odsuzovali, protože masové zabíjení, utrpení a ničivé následky války považovali za něco, co je v rozporu s učením Bible. 3. Zároveň zůstávali až do samého konce extrémně loajální vůči Horthyho režimu a ve svých kázáních neochvějně podporovali prohlášení a politiku maďarského státu. Když se tedy Maďarsko stalo napřed politickým a později i vojenským spojencem nacistického Německa, církve se snažila uvést poselství Bible do souladu s válečnou propagandou. Pastoři interpretovali křesťanství z národní perspektivy a tento pohled přenášeli i na své kongregace. Odlišné názory nacházíme jen v úzkém kruhu teologů, ale v podstatě nikde na venkově.

V letech 1938 a 1941 byl jedním z nejčastějších námětů textů církevních publikací teritoriální revizionismus. Pastoři reagovali na zvětšení území maďarského státu s nadšením. Trianonskou dohodu podávali jako „babylonské zajetí“ maďarského národa a proces, který započal první vídeňskou arbitráží, pak interpretovali jako osvobození, nebo dokonce Boží spravedlnost, či přímo Boží soud. Relativně často nacházíme i pojetí, v němž bylo Maďarsko identifikováno s Ježíšem Kristem: Autoři církevních textů buď tvrdili, že Maďarsko bylo podobně jako Ježíš po smrti na kříži pohřbeno, ale jako on vstalo z mrtvých. Revize hranic tedy byla Boží odměnou maďarským křesťanům a odplatou „bezbožným státům, které se provinily“. Například Gyula Bogdán, pastor v Kispest-Wekerletelep, tak ve svém příspěvku do církevních novin píše:

„Vstup do našeho hrobu byl zavalen velkými balvany, a tak přísné strážce na nás měly dohlížet, že bychom se odtamtud nikdy nedostali. Ale kde je Československo a Rumunsko teď, a co zůstalo z Jugoslávie? Samy leží v hrobě, který nám vykopaly. Není to snad Boží zázrak? Boží ruka kameny uvolnila a pak přišla slova: Maďaři, vyjděte ze svého hrobu.“¹⁰

Po revizi hranic byl regent Miklós Horthy mezi kalvinisty na venkově zmiňován ještě častěji, takže kolem něj vznikl kult osobnosti. Vesničané byli přesvědčeni, že Horthyho seslal Bůh, aby Maďarsko po Trianonské mírové smlouvě udržel ve stavu

⁹ Náš výzkum zahrnoval několik vesničských církevních tiskovin, např. Egyházi Híradó [Církevní noviny] vydávané ve městě Budafok, Református Egyházi Híradó [Kalvínské církevní noviny] z Miskolce, Sárospataki Református Lapok [Reformní listy ze Sárospataku], Világosság [Světlo] a Zempléni Református Lapok [Zemplénské reformní listy] vydávané ve městě Sátoraljaújhely, Szatmári Református Híradó [Reformní noviny ze Szatmáru], které vycházely ve městě Szatmárnémeti, Dunántúli Protestáns Lap [Protestantské listy ze Zadunají] vydávané ve městě Pápa a další. Materiál z církevních zasedání byl publikován v listu Lelkészegyesület [Spolek pastorů] a v záznamech valných hromad diecézí. Obecně lze navíc konstatovat, že válka byla interpretována velmi podobně ve všech ostatních tradičních maďarských křesťanských církvích, blíže: FAZEKAS, Csaba, The Roman Catholic Church and the Extreme Right-wing Ideologies in Hungary, 1918–1945, in: Catholicism and Fascism in Europe, 1918–1945, NELIS, Jan – MORELLI, Anne – PRAET, Danny (edd.), Hildesheim 2015.

¹⁰ BOGDÁN, Gyula, A szemünk előtti csodák [Zázraky před našima očima], Egyházi Híradó, květen 1941. Gyula Bogdán se v poslední větě odvolává na vzkříšení Lazara (Jan 11,43).

bdělosti, a že je „vůdcem maďarského národa, kterého seslala sama Boží prozřetelnost“;¹¹ jehož moudrá rozhodnutí vede jeho křesťanská víra, ba i sám Duch svatý.

Do roku 1941 bylo Maďarsko v kázáních představováno jako ostrov klidu a míru uprostřed světa zachváceného válečným požárem. Pastoři i to považovali za Boží dar a povětšinou vyjadřovali nadšení nad německými válečnými úspěchy. Oběti německé agrese – Československo, pak Francii, Belgii a Británii – líčili jako národy, které se provinily a byly spravedlivě Bohem ztrestány. Obyvatele těchto zemí představovali jako pyšné, hamižné a zrazující křesťanskou víru. Oproti tomu Maďaři byli (už od Trianonu) prezentováni jako dobří křesťané, za což Bůh jejich zemi odměnil mírem a obnovením dřívějších hranic. István Demjén, pastor ve městě Budafok, v tomto duchu psal:

„Tři největší civilizované národy západní Evropy se navzájem s neuvěřitelným odhodláním zabíjejí. Kolik srdcervoucích tragédií s sebou toto masové vraždění nese. Jsou ničeny nesmírné hodnoty i tisíce let staré kultury, můžeme skoro slyšet vzlykání sirotků a mladých vdov a z měst zasažených válečnou zkáząou zbyl jen kouř a sutiny. My, Maďaři, to známe lépe než jakýkoliv jiný národ, protože bez ohledu na to, jak tyto západní národy trpí teď, s hloubkou maďarského utrpení posledních šestadvaceti let se to nedá srovnávat.“¹²

V prvních válečných událostech, které ještě Maďarsko nezasahovaly, pastoři spatřovali připomínku toho, že by kalvinisté měli s ještě větší oddaností vést křesťanský život. V zimě roku 1941 vyjadřovali nesmírnou soustrast s Finy, kteří tehdy bojovali proti sovětské agresi v takzvané „zimní válce“. Maďarský postoj k Finům byl veden nejen radikálním antikomunismem Horthyho režimu, ale i povědomím o tom, že Finové mluví příbuzným jazykem a jsou to také protestanti. Duchovní tehdy neměli žádné pochyby, že budoucnost Evropy bude formována německým vítězstvím. Jeho příčinu spatřovali v tom, že se Hitlerovi podařilo dosáhnout „duchovní jednoty“ německého národa, tedy stavu příkře kontrastujícího s poměry v liberální a individualistické západní Evropě. Lajos Gál, pastor ve městě Tiszakürt, vyjádřil toto přesvědčení jasně:

„Nový stav světa vznikne na základě nové mírové smlouvy, kterou bude diktovat národně socialistické Německo. Ostatní evropské státy budou nuceny přijmout podobný životní postoj nebo vybudovat systém stojící na stejných principech. Člověk by musel být slepý, aby neviděl, že to tak bude.“¹³

V roce 1941 začali maďarští vojáci bojovat ve válce na německé straně. Maďarští kalvinisté plně přijali s tím spojenou státně nacionalistickou propagandu, zvláště pak představu, že Maďarsko vede spravedlivou sebeobranou válku, do níž nevstoupilo z vlastní vůle, ale protože k tomu bylo přinuceno. Prohlašovali, že to nebyli Němci, ale Sovětský svaz, prezentovaný jako antikrist, kdo se dopustil agrese proti křesťanské Ev-

¹¹ B. J. [BOROS, Jenő], A szabadulás napja [Den vysvobození], Szatmári Református Híradó, 4. září 1943. Jenő Boros sloužil jako pastor ve městě Szatmárnémeti.

¹² DEMJÉN, István, Isten kezében [V náručí Boží], Egyházi Híradó, červen 1940.

¹³ GÁL, Lajos, Az új világhelyzet mennyiben érinti egyházunk nemzetiségét? [Jak se nová situace ve světě týká národního poslání naší církve?], Lelkészegyesület, 5. dubna 1941, s. 53–55.

ropě. Ta pak pod německým vedením jen provedla preventivní úder. Například kurát Károly Csajághy v srpnu 1942 tento typ argumentace předvedl na zasedání reformní diecéze města Veszprém, když řekl:

„Geniální vůdce německého národa prohlédl záměry bolševiků a přešel jejich devastujícímu útoku rychlými a rozhodnými údery. Teď přišel čas, kdy i my, Maďaři, obnažíme své meče v boji proti Bátú chánovi našeho věku a jeho zfanatizovaným hordám.“¹⁴

Představa, že Maďarsko je a bylo, od středověku až po současnost, „baštou Evropy“ a „ochráncem křesťanské Evropy“, byla jedním ze zcela klíčových námětů maďarského nacionalismu. Samozřejmě to bylo nelogické, mimo jiné i proto, že si jen těžko lze představit „obrannou“ válku vedenou tisíce kilometrů daleko, na ruských stepích. Pastoři kalvínské církve proto o druhé světové válce často mluvili jako o apokalyptickém zápase dvou duchovních velmocí, o boji na život a na smrt mezi křesťany a nepřáteli víry. Proslov kuráta Miklóse Jókay-Ihásze ze srpna 1942 na zasedání reformní diecéze města Pápa je toho jasným příkladem:

„Maďarsko, které bylo odjakživa baštou křesťanské evropské kultury, teď znovu vede válku na svou obranu. Postavilo se na stranu národů, které brání nejsvětější zájmy civilizované části lidstva, muselo se chopit zbraní proti severnímu přízraku ateismu, který hrozil zničit vše, co je nám svaté: vlast, rodinu, křesťanskou víru i evropskou kulturu. V tomto boji se maďarské národní zájmy spojily se zájmy Evropy, protože jedním z prvních cílů útoku bolševismu bylo zničit Maďarsko. Byl to zákon sebezachování, který nám vložil zbraně do rukou. Jsme si vědomi, že bez vítězství mocností Osy nelze zaručit naši existenci a nerušený život tváří v tvář rudému monstři a že náš osud je nerozlučně spjat s osudem našich soudruhů ve zbraní.“¹⁵

V boji na život a na smrt nikdo nemohl zůstat neutrální, a Maďarsko proto cítilo, že má nejen možnost, ale přímo povinnost zapojit se coby napadená strana do války proti Sovětskému svazu. Válka byla často prezentována jako „křížácká výprava“, kterou vede sám Bůh. Vítězství se tedy zdálo zaručené a záviselo jen na tom, jak dobří křesťané jsou ti, kdo šli do války, i ti, kteří zůstali doma.

Převažovala tudíž interpretace, podle níž je válka sice hrozná a ničivá, ale nevyhnutelná, a v zájmu vítězství je nutné přinést oběti. Srozumitelně to vyjádřil například Tibor Kozma, pastor města Árpástó:

„Museli jsme se chopit zbraní z úcty k Božímu jménu, na ochranu Jeho země a v zájmu bezpečí maďarského národa. Bůh nám znovu a znovu tuto zemi daroval, a je tedy povinností našeho národa zajistit zde Boží vládu. [...] Je to oběť vlasti a skrze ni i Bohu. Je to jako oběť Abraháмова, která zkouší víru pozůstalých.“¹⁶

¹⁴ Z proslovu kuráta Károlyho Csajághy na zasedání reformní diecéze města Veszprém. A Veszprémi Református Egyházmegye 1942, évi augusztus hó 27-én Veszprém városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve [Záznam z valné hromady reformní diecéze ve Veszprému 27. srpna 1942], KOVÁCS, Lajos (ed.), Pápa 1943, s. 7.

¹⁵ Z proslovu kuráta Miklóse Jókay-Ihásze na zasedání reformní diecéze města Pápa. Srov. A Pápai Református Egyházmegye Pápán, 1942, évi augusztus hó 7-én tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve [Záznam z valné hromady reformní diecéze ve městě Pápa 27. srpna 1942], LAMPÉRT, Lajos (ed.), Pápa 1942, s. 5–6.

¹⁶ KOZMA, Tibor, A háború, mint igehirdetésünk meghatározó alkalomrendszer [Válka jako příležitost. Systém církevního kázání], Lelkészegyesület, 9. dubna 1943, s. 50–51.

Podobný sentiment zaznívá i ve slovech Z proslovu Pála Kövéra, pastora v Ziliz, který v kázání z roku 1941 uvedl:

„Je našim neochvějným přesvědčením, že požehnaný výsledek této strašné války bude těžkou porážkou pro Satana a že povede ke zničení komunismu. [...] Maďarská vojska vstoupila na bitevní pole, aby chránila Kristovu věc a křesťanskou maďarskou kulturu.“¹⁷

Válečné metafory se v kázáních vyskytovaly často. Každodenní život křesťanů byl přirovnáván k životu vojáků bojujících na frontě a zdůrazňovalo se, že v Božích očích je důležité, aby se všichni věřící v zázemí snažili ze všech sil, aby se snažili stejně jako vojáci bojující se zbraní v ruce v ruských stepích. Život v zázemí byl často nazýván „vnitřní frontou“ a přirovnáván k biblické jeskyni krále Davida (1. Samuelova 22), zatímco armády bojující proti sobě byly porůznu identifikovány s jednotlivými stranami v militantních příbězích Starého zákona. Tento styl argumentace se objevuje v příspěvku anonymního autora v církevním tisku z roku 1941:

„Je tu však ještě další bojiště: frontová linie v duši. Každá duše je na toto bojiště povolána, aby bojovala svůj boj. A tak jak se do války postupně zapojuje jeden národ za druhým, anebo si alespoň každý musí jasně zvolit stranu, tak i každá stvořená duše vstupuje v naši době do duchovního boje.“¹⁸

I citáty z Bible, které v kázáních často zaznívaly, sloužily válečné propagandě. Kalvíniští pastoři ve svých promluvách a listech odkazů používali biblické verše, ale za druhé světové války byly tyto verše užívány k podpoře válečné propagandy maďarského státu a jejích cílů. O Vánocích 1942 se například pastor ve venkovském městečku Sátoraljaújhely v kázání zeptal: „Je možné, že se v textu Bible objevuje rozpor mezi Bohem míru a Bohem-válečníkem?“¹⁹ Budoucí Spasitel je koneckonců v prorockých Starého zákona nazýván „Vládce pokoje“.²⁰ A přitom tento Spasitel, Ježíš Kristus, řekl: „Nemyslete si, že jsem přišel na zem uvést pokoj; nepřišel jsem uvést pokoj, ale meč“ (Matouš 10,34). Místní kalvíniští pastoři tento konflikt interpretovali tak, že je nutné napřed bojovat proti zlu a po vítězné válce se dostaví mír. Ježíš tedy opravdu bude „Vládce pokoje“, ale než se tak stane, musíme bojovat za víru a proti jejím nepřátelům. Tento typ argumentace byl velmi populární a dobře známý biblický verš: „Vrať svůj meč na jeho místo; všichni, kdo se chápou meče, mečem zajdou“ (Matouš 26,52), byl interpretován tak, že maďarský národ se jen brání a nepřátelé záutočili jako první – oni tedy vytáhli meč, a proto mečem zahynou.

¹⁷ KÖVÉR, Pál, Keresztshadjárat [Křižácká výprava], Sárospataki Református Lapok, 20. září 1941.

¹⁸ ANONYM, Helyzetjelentés a lelki frontról [Zpráva z duchovní fronty], Református Egyházi Értésítő, 16. září 1941.

¹⁹ Z promluvy Sándora Bély Nagy, pastora v Sátoraljaújhely. N. S. B. [NAGY, Sándor Béla], in: A Békesség Fejedelme [Princ míru], Világosság. Lelkipásztori üzenet a Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség tagjaihoz [Světlo. Pastýřské poselství členům kalvínské kongregace města Sátoraljaújhely], Vánoce 1942.

²⁰ Izajáš 9,5: „Neboť se nám narodí dítě, bude nám dán syn, na jehož rameni spočine vláda a bude mu dáno jméno: ‚Divuplný rádce, Božský bohatýr, Otec věčnosti, Vládce pokoje.‘“

Veškeré pasáže z Bible jsou citovány z ekumenického překladu dostupného online: <<http://www.bible-net.cz/>> [20. 5. 2016].

Teologové často poukazovali na to, že válka je důsledkem odvratu od Boha a trestem za hříchy, ale vždy dodávali, že hříchy, které válku způsobily, byly spáchány jinými národy, nikoliv Maďary. Zapojení Maďarska do války se tak zdůvodňovalo tímto averzivním, sebe ospravedlňujícím vysvětlením. Zdůrazňovalo se, že je sice špatné zabít lidské bytosti, ale pokud jde o sebeobranu, je to přípustné. Užití zbraní je krajní možnost, a i když na ni dojde, civilní obyvatelstvo by mělo být ušetřeno.

Dalším výrazným rysem těchto kalvínských církevních textů z doby války je jejich mobilizační apel. Pastoři vyhlásili válku netečnosti a depresi a často mluvili o tom, že lidé, kteří zůstali doma, by se měli snažit podávat co nejlepší výkony, stejně jako vojáci v přední linii. Na shromážděních duchovenstva se znovu a znovu probíralo, nakolik by se mělo v kostele hovořit o hrůzách války. Bylo jasné, že toto téma leželo všem na srdci a že by nemělo být smeteno pod stůl. Pokud by ale pastoři příliš výmluvně líčili velké počty obětí a města, z nichž zůstaly jen sutiny, farníky by to mohlo vyděsit a sklíčit. Církev si však kladla za cíl podporovat a posilovat společenský řád a organizovaným způsobem obyvatelstvo mobilizovat, a to především v době, kdy bylo zapotřebí utěšit a podpořit příbuzné vojáků, kteří padli na frontě. Pro církev bylo velmi důležité, aby farníci nezačali pochybovat o Boží existenci a o vítězství, aby ukázněný, mravný křesťanský život neupadal, ale naopak sílil. Diecézní biskup Andor Enyedy právě tyto obavy vyjádřil ve svém pastýřském listu z počátku roku 1945:

„Ano, ve válce je levný nejen lidský život, ale i poctivost, mravní integrita a počestnost se často stávají levnými komoditami.“²¹

Duchovenstvo zároveň také zdůrazňovalo, že pro vítězství křesťanství je nutné přinést jisté oběti. Například Zoltán Csomár, pastor v Kisrótu, to ve svém kázání z poloviny roku 1943 formuloval takto:

„Užíváme Bibli, abychom prokázali, že pokud je to nutné k obraně našich rodin a národa, neměli bychom váhat přinést i tu největší oběť, měli bychom obětovat život vlastní i životy našich rodinných příslušníků.“²²

Po roce 1942 se od základů změnil každodenní život i na maďarském venkově. Pro ty, kteří zůstali v zázemí, bylo nejdůležitější udržovat kontakt s vojáky bojujícími na frontě a utěšovat ty, jejichž příbuzní padli. Sílil nedostatek jídla a topiva a nouze byla i o informace. Pastoři se ze všech sil snažili udržovat mezi obyvatelstvem kázeň, zabránovat šíření falešných zpráv a povzbuzovat farníky. Žádali věřící, aby přispívali rodinám padlých vojáků, navzájem si byli oporou a poskytovali si útěchu.

To se nezměnilo ani po jaru roku 1944, kdy se maďarské území stalo jedním velkým bojištěm. Většina pastorů až do poslední chvíle mluvila o cílech války a naději na vítězství. Například děkan Gábor Fejes z města Órség ještě v polovině roku 1944 prohlášoval:

²¹ ENYEDY, Andor, Pásztorlevél a tiszáninneni református egyházkerület gyülekezeteihez és tagjaihoz [Pastýřský list členům reformní diecéze z atemešvárské], Református Egyházi Értesítő, 15. ledna 1943.

²² CSOMÁR, Zoltán, A hadbavonultak és hozzátartozóik pásztori gondozása [Duchovní rada vojákům a jejich příbuzným], Lelkészegyesület, 26. června 1943.

„Ti nejlepší z našeho národa zabraňují ničení a odrážejí zuřivé útoky bolševismu, který chce vymýtit veškeré lidské hodnoty, kulturu, ba i víru v Boha a život pod Karpatami. Díky statečnému chování našich vojáků na vnějších frontových liniích, jejich připravenosti k boji a neochvějnému vědomí povinnosti se sice musíme potýkat s bombardováním, ale můžeme pokračovat v naší každodenní práci na vnitřní frontové linii, která směřuje ke konečnému vítězství.“²³

Je také nutné poznamenat, že ačkoliv se řada duchovních snažila zachraňovat židovské obyvatelstvo, antisemitismus se v církevních publikacích z let 1938 až 1944 vyskytoval často, což mohlo přispět k tomu, že se maďarská společnost k deportacím stavěla v podstatě lhostejně. Například jeden ministr řekl ještě v červnu 1944, že Židé si za své utrpení mohou vlastně sami, protože se jako komunita provinili, jsou krutí a zlí, jsou „prokletím a ničivým prvkem lidstva“,²⁴ a měli by být obráceni na víru (rozumějme: křesťanskou víru).

Na podzim roku 1944 se duchovní museli zabývat problémy lidí, kteří utíkali před Sověty. Během sovětské okupace se ve většině městeček a vesnic církevní život zcela zastavil. Mnoho pastorů a učitelů prchlo a budovy kostelů utrpěly velké škody. Těch pár pramenů, které se z tohoto období dochovaly, se zabývá jediným tématem: milostí Boží.

Závěrem lze konstatovat, že maďarská kalvínská církev interpretovala válku způsobem, který byl jasně veden politickými zájmy. Církevní prohlášení se vyznačovala převahou nacionalistické perspektivy a biblické poselství bylo využíváno jako metafora sloužící k interpretaci různých stadií maďarského zapojení do války. V roce 1945 pak církev musela provést radikální teologický obrat, který však měla sotva čas dokončit, protože brzy po válce nastoupil komunistický režim. To však už patří do jiné kapitoly maďarských a církevních dějin.

Prameny a literatura

Prameny

- ANONYM, Helyzetjelentés a lelki frontról [Zpráva z duchovní fronty], Református Egyházi Értesítő, 16. září 1941.
- B. J. [BOROS, Jenő], A szabadulás napja [Den vysvobození], Szatmári Református Híradó, 4. září 1943.
- BOGDÁN, Gyula, A szemünk előtti csodák [Zázraky před našima očima], Egyházi Híradó, květen 1941.
- CSAJÁGHY, Károly, (příspěvek), in: A Veszprémi Református Egyházmegye 1942, évi augusztus hó 27-én Veszprém városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve [Záznam z valné hromady reformní diecéze ve Veszprému 27. srpna 1942], KOVÁCS, Lajos (ed.), Pápa 1943, s. 7.
- CSOMÁR, Zoltán, A hadbavonultak és hozzátartozóik pásztori gondozása [Duchovní rada vojákům a jejich příbuzným], Lelkészegyesület, 26. června 1943.

²³ Az Őrségi Református Egyházmegye 1944, évi augusztus hó 23. napján Körmentden tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve [Zázpis z valného zasedání reformní diecéze v Őrségu 23. srpna 1944], VÖRÖS, Lajos (ed.), Zalaegerszeg, s. 5.

²⁴ KÖVÉR, Pál, Az aktuális ige [Aktuální biblické verše], Sárospataki Református Lapok, 3. června 1944, s. 89–90.

- DEMJÉN, István, Isten kezében [V náruči Boží], Egyházi Híradó, červen 1940.
- ENYEDY, Andor, Pásztorlevél a tisztáninneri református egyházkerület gyülekezeteihez és tagjaihoz [Pastýřský list členům reformní diecéze zatemešvárské], Református Egyházi Értesítő, 15. ledna 1943.
- FEJES, Gábor, (proslov), in: Az Őrségi Református Egyházmegye 1944, évi augusztus hó 23. napján Körmenen tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve [Zápis z valného zasedání reformní diecéze v Őrségu 23. srpna 1944], VÖRÖS, Lajos (ed.), Zalaegerszeg, s. 5.
- GÁL, Lajos, Az új világhelyzet mennyiben érinti egyházunk nemzeti misszióját? [Jak se nová situace ve světě týká národního poslání naší církve?], Lelkészegegyesület, 5. dubna 1941, s. 53–55.
- JÓKAY-IHÁSZ, Miklós, (proslov), A Pápai Református Egyházmegye Pápán, 1942, évi augusztus hó 7-én tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve [Záznam z valné hromady reformní diecéze ve městě Pápa 27. srpna 1942], LAMPÉRT, Lajos (ed.), Pápa 1942, s. 5–6.
- KÖVÉR, Pál, Az aktuális ige [Aktuální biblické verše], Sárospataki Református Lapok, 3. června 1944, s. 89–90.
- KÖVÉR, Pál, Kereszteshadjárat [Křižácká výprava], Sárospataki Református Lapok, 20. září 1941.
- KOZMA, Tibor, A háború, mint igehirdetésünket meghatározó alkalomrendszer [Válka jako příležitost. Systém církevního kázání], Lelkészegegyesület, 9. dubna 1943, s. 50–51.
- N. S. B. [NAGY, Sándor Béla], A Békesség Fejedelme [Vládce pokoje], in: Világosság. Lelkipásztori üzenet a Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség tagjaihoz, 1942. Karácsony [Světlo. Pastýřské poselství členům kalvínské kongregace města Sátoraljaújhely], Vánoce 1942.

Literatura

- BALOGH, Margit, A Horthy-korszak egyházai [Círke za Horthyho éry], in: Magyarország a XX. században, II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság [Maďarsko ve 20. století. II. Životní prostředí, populace a společnost, církve a denominace, hospodářství], KOLLEGA-TARSOLY, István (ed.), Szekszárd: Babits 1997, s. 337–385.
- BANK, Jan – GEVERS, Lieve, Churches and Religion in the Second World War, DOYLE, Brian (transl.), London – Oxford – New York: Bloomsbury 2016.
- BRAHAM, Randolph L., The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary, New York: Columbia University Press 1981.
- DÁNYI, Dezső, Magyarország népessége [Populace Maďarska], in: Magyarország a XX. században, II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság [Maďarsko ve 20. století. II. Životní prostředí, populace a společnost, církve a denominace, hospodářství], KOLLEGA-TARSOLY, István (ed.), Szekszárd: Babits 1997, s. 147–171.
- ERDŐS, Zoltán, The Jewry as reflected by the ecclesiastical press of Southern Transdanubia (1919–1944), in: Churches – Holocaust, TÖRZSÖK, Erika (ed.), Budapest: Civitas Europica Centralis 2016, s. 119–150.
- FAZEKAS, Csaba, The Roman Catholic Church and the Extreme Right-wing Ideologies in Hungary, 1920–1945, in: Catholicism and Fascism in Europe, 1918–1945, NELIS, Jan – MORELLI, Anne – PRAET, Danny (edd.), Hildesheim: Georg Olms Verlag 2015, s. 367–378.
- HANEBRINK, Paul A., In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890–1944, London: Ithaca 2006.
- JAKAB, Attila, The perception of Jews in the Hungarian Catholic and Reformed churches' press and their attitude towards the Jewish community between 1919 and 1944, in: Churches – Holocaust, TÖRZSÖK, Erika (ed.), Budapest: Civitas Europica Centralis 2016, s. 7–50.
- LUKACS, John, The Last European War. September 1939 – December 1941, New Haven – London: Yale University Press 2001 (2. vydání).